

N É Z Ő

Szlovák tárgyú összeállításunk elé

Három szlovák tárgyú értekezést olvashat egymás után az érdeklődő, három kulturális terület anyagának átvilágítását tűzte ki céljául a három értekező. A szlovák-magyar összehasonlító irodalomtudomány mai helyzetét és lehetséges perspektíváit a tudomány szak szükséges megújulásával hozza összefüggésbe a tanulmány szerzője; a Közép-Európa-vita szlovák vonatkozásait tárja föl a másik értekező, és egyben képet ad egy sokáig mellőzött, a szlovák irodalmi közéletben kényszerűen elhallgatott-elhallgattatott író, Dominik Tatarka szinte egyszemélyes ellenállásáról, küzdelméről az európaibb szlovák gondolkodás meghonosításáért. A szlovák történettudomány útkeresését, küzdelmét a maga teremtette történelmi mítoszokkal mutatja be egy olyan, a németül olvasó nyilvánosságnak készült munka, amely nem az egyetértés, hanem a megismerés szükségessége miatt került az összeállításba. Egy olyan – nem csekély számú – szlovák értelmiségi csoport gondolkodásáról van szó, amellyel fel kell venni a kapcsolatot, vitapartnerként kell elfogadni. Így ez az összeállítás mintegy vázlatos körképe a mai szlovák kulturális törekvéseknek. Mindegyik szerző a maga nézetéért vállal felelősséget, nem a szerkesztőség, nem a magyar közvélemény álláspontját fejezi ki. Arról is tudnunk kell, amivel nem értünk egyet, márpedig szomszédaink jobb megismerése sosem szűnő kötelességünk és jól felfogott érdekünk.

F. I.

FRIED ISTVÁN

Az összehasonlító irodalomtudomány problémái

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MAGYAR-SZLOVÁK KOMPARATISZTIKÁRA

A magyar-szlovák összehasonlító irodalomtudományi kutatás jelen helyzete kivételes pontossággal jelzi diszciplinánk dilemmáit, útkeresését, egy helyben topogását, de talán még a maga múltjának felejtését is, amely egyébként a magyar irodalomtudománynak (és nemcsak annak) az elmúlt negyven évben igencsak jellemzője volt. A magyar és részben a szlovák komparatiztikát is nyűgözi, akadályozza az a tény, hogy „fénykora”, vagy legalábbis kibontakozása – a kényszerű hallgatás esztendei után – azokra az 1960-as esztendőkre esik, amelyek mintegy késő pozitivista évtizedként vonulnak majd be a tudománytörténetbe. Nevezetesen: szóban és elvileg elutasítottat

a komparatisztika francia iskolájának ama tézise, miszerint a valóságos tényekkel és kapcsolatokkal kell foglalkozni, vagy mint akkoriban mondták: a genetikus érintkezéssel, a valóságban a pozitivizmus ellen irányzott tétel a tipológiai analógiákról éppen úgy magában hordozta egy vulgárszociológiai megközelítés lehetőségét, mint az egyoldalúan művelt kapcsolattörténet. S miközben René Wellek egyre-másra fogalmazta a strukturalizmuson, majd az új kritikán nevelkedett-edződött ellenérveit a „francia iskola”-val szemben, kezdetben mind a szlovák, mind a magyar komparatisztika a maga marxista, sőt, leninista magabiztossága magasából minden Nyugatról érkező elméletet „marxista kritikával” illetett. S ha mindezek ellenére a szlovák–magyar kapcsolattörténeti évtizedek mégis sok eredményt hoztak, főleg az alap kutatás, a filológiai megalapozás területén, az főleg Sziklay László, Mikuláš Bakoš és Dionýz Ďurišin, majd nyomukban Rudolf Chmel úttörő kezdeményezéseinek köszönhető. Nemcsak a tények kezelésében voltak megfontoltabbak a megnevezett szerzők, hanem az irodalmak zonális meghatározottságának kérdését is napirendre tűzték (Sziklay László már 1962-ben!), a szlovák kollégák meg az orosz formalisták és a cseh strukturalisták néhány megállapítását kísérelték meg átmenteni, jórészt akkor, amikor német és angol nyelvterületen megindult a formalisták újrakiadása-felfedezése. Mindez azért jelentős, mert így az *irodalmisság* az előtérbe kerülhetett, és még olyan, irodalomszociológiai és kapcsolattörténeti dolgozat is, mint amilyen Sziklay Lászlónak Ján Kollár három évtizedes pesti éveit bemutató írása, annak a kulturális háttérnek, „kulturális emlékezet”-nek föl-vázolásával jeleskedett, amely nélkül Kollár irodalmi alkotásait aligha lehet részleteiben és egészében megérteni. Éppen az a kérdés, hogy mi teszi irodalommal az egyes alkotásokat, tehát melyek azok az irodalmi vagy irodalomhoz kapcsolódó, irodalmat jórészt meghatározó feltételek, amelyek adott korszakok irodalmiságához hozzájárulnak, készítette mind a magyar, mind a szlovák komparatisztikát arra, hogy a kapcsolattörténeti esetlegességeket is egy nagyobb kontextusban helyezték el, és a nemzeti irodalomtörténeti önelvűség ellenében a nemzeti és a világirodalom viszonyán, illetőleg a világirodalom rendszerszerűségén vagy egyszerűbben: struktúráján kezdjenek el gondolkodni. S bár az 1960-as esztendőkből különböző értékű és tartósságú kapcsolattörténeti kötetek születtek, annyi mégis továbbgondolkodásra ösztönzött, hogy a szemlélettel szemben a kronológiai szimultaneitástól eltérő jelenségek egymás mellé helyezése is sor került, és a szlovák–magyar viszonylatokat tekintve előbb a *kettős irodalmiság*, majd a *kettős honosság* irodalmi érintkezéseken túlnövő korszecifikuma vált a kutatás tárgyává. Ugyanis ezen a ponton lehetett az irodalmon kívüli szempontok miatt kényesnek minősített régebbi korszakok szlovák–magyar (és nemcsak szlovák–magyar, hanem jórészt általában kelet-közép-európai) irodalmáról az addiginál hitelesebben szólni; vagy a XIX. század irodalomszociológiai és részben műfaj történeti kérdéseit higgadtan bemutatni, hiszen az irodalom mozgásának és nem egy nyelvhez rögzített nemzeti meghatározottságának változataival találkozhatott a kutató. A nyelvek között (és olykor nyelvi tudatok között) vándorló alkotó két irodalmi kultúra recepcióját végezte el a maga alkotásaiban, és így nem kizárólag abban jeleskedett, hogy két vagy három irodalom történetében hasonló vagy akár eltérő szerepet játszik, hanem mindenekelőtt abban, hogy a zonális feltételek differenciálását segíti elő ténykedése, egyetlen kulturális szöveggé dolgozva föl a különböző nyelvi kultúrákból érkező indítatásokat. Csak sajnálni lehet, hogy a *kettős irodalmiság* kutatásában pusztán vázlatokra futotta, de azt is, hogy a sajátosnak minősített irodalmi/kulturális együttesek közé olyan, a napi politikától is befolyásolt, azóta módosult, megcáfolt, önnön magától

megszűnt szempontok is keveredtek, mint a *szocialista világirodalom*, bár nem jutott sokkal jobb sors osztályrészüln sem a csehszlovák irodalmi kontextusnak, sem a komparatív jugoszlavisztikának. Jóllehet, ez utóbbi két esetben nem annyira a célkitűzéssel, a feladatmegjelöléssel volt baj, mint inkább az irodalmon kívüli, napi politikai szempontok erőltetésével. Ugyancsak sajnálatos, hogy sem a szlovák, sem a magyar összehasonlító irodalomkutatás nem reagált a kellő mértékben Bahtyin műveire, még kevésbé az „idegen szó” elmélete alapján a nyugati irodalomtudományokban fellendülő intertextuális kutatásokra, és bár a magyar ruszisztika egyes képviselői példamutató módon gondolták tovább az orosz mítoszkritikai iskola és Bahtyin téziseit, a szlovák és a magyar komparatiztikát súllyal továbbra is a kapcsolattörténet, a világirodalom fogalmának meghatározása, illetőleg a zóna felismerhetőségének kritériumai foglalkoztatták. Szinte csak Dionýz Ďurišin látta be, hogy a merev ragaszkodás a komparatiztika hagyományos fogalomtárához aligha teszi lehetővé a korszerű komparatiztikai gondolkodást, és az ő nemzetközi csoporttal együtt történő kezdeményezései mindegyiknél az irodalomközi folyamatok megragadhatóságát célozták meg, jórészt szakítva az eurocentrizmussal (például igen tanulságosan érzékeltetve, hogy az egykori Szovjetunió „török” irodalmi miféle irodalomközi együttest alkotnak, miképpen találkozik a török, a perzsa, az arab és egyéb kulturális hagyomány egy-egy irodalom vagy egy-egy alkotó egy-egy periódusában). Más kérdés, hogy a terminológia változásai nem feltétlenül jelentik az „irodalmisság” immár marxista béklyók nélküli bemutatását. Amit akképpen is mondhatnánk: az irodalomfogalom hagyományossága gátja még a zonális felfogás szabadabb kifejtésének is, hiszen nem arról van szó, hogy mi az irodalom, mi tartozik az irodalom körébe, hanem arról is, hogy a példaanyag látványosan a régimúlté, a XIX. századé, és csak kivételes esetben kerül sor a mai tendenciák komparatív szembesítésére, tehát az irodalomközi folyamat végiggondolására. Pedig akár a szlovák irodalom, akár a magyar, akár a szlovákiai magyar irodalom legújabb története igényelné a (Kulcsár Szabó Ernővel szólva) „integratív” megközelítést, meg az irodalmi kapcsolatok is az újfajta periodizációt. De még ha a klasszikus modernség alakváltozataival kívánunk is szembesülni, akkor sem csupán arról érdemes beszélni, hogy miféle (hasonló) funkciót látott el a századforduló szlovák és magyar költője, hanem éppen ellenkezőleg: a különbségek feltárása volna az érdekes, tudniillik az, hogy az olykor vitathatatlanul *közös hagyományok*, közös források ellenére miért válik szét egymástól egy darabig (vagy mind a mai napig?) a két irodalom útja. A nyelvi nehézségeket nem tagadva, miért érzi úgy a századelő magyar irodalma, hogy nem kell reagálnia a szlovák irodalomra, és miért érzi úgy a szlovák irodalom, hogy valamiképpen reagálnia kell a magyar irodalomra. Az eltérések nem pusztán hangsúlyeltolódások, hanem az irodalomköziségnek egy eddig nemigen vizsgált tartományába vezethetnek, és a dialogicitás lehetséges változatait gyarapíthatják. Kiváltképpen, ha a kölcsönös fordításirodalmat is bevonjuk az elemzésbe. Már csak azért is, mert éppen a magyar klasszikus modernség reprezentáns költőit fordították szlovákra a XX. századi szlovák klasszikus modernség jeles poétái. A kutatás jórészt kimerült azokban az egyébként messze nem teljesen haszontalan, bár a kapott eredményeket tekintve talán kétes értékűnek minősíthető megállapításokban: hol és mikor történt *félrefordítás*, tévedés, elírás, netán félreértés, illetőleg mely esetekben sikerült majdnem ekvivalens átültetéssel szolgálnia a fordítónak. Ebben a tevékenységben is a korábbi összehasonlító irodalomtudomány statikus szemléletmódja érhető tetten; az, amely nemcsak hogy ok-okozati összefüggések sorának véli az irodalomközi folyamatok lényegét, hanem tudomást sem vesz a nem

csupán nyelvi interferenciákról, vagy arról, amit Kulcsár Szabó Ernő közvetített a német történettudományból, az *egyidejű egyidejűtlenségek* tényezőjéről. Ez nem azt jelenti, hogy irodalmi periódusok bizonyos időközökben szinte ismétlés formájában jelennek meg az egyik, majd a másik irodalomban, és még csak azt sem, hogy feltétlenül a nagy stíluskorszakok, majd az irányzatok meghatározott sorrendje minden (nemzeti) irodalmi mozgás számára egyaránt kötelező. Az elmúlt időszakokban ezen a téren több, csak részlegesen megfogadott figyelmeztetés hangzott el. Dionýz Ďurišin joggal szólt differenciáltabb és kevésbé differenciált irodalmakról, irodalmi rendszerekről, amelyek közül önmagában egyik sem feltétlenül értékképző vagy értéket jelölő. Pusztán arról van szó, hogy egyes irodalmak bizonyos korszakokban (részben irodalmon „kívüli” körülmények hatására) nem tudják a korszak valamennyi műfaji-tónusbeli alakzatát-változatát az anyanyelven megszólaltatni, és ilyenkor megeshet, hogy az amúgy is két-nyelvű olvasó máshonnan, más irodalmakból (vagy más nyelvű irodalmakból) szerzi be „szükségletét”. De a differenciálatlanság múltó jelenség (is lehet), korhoz kötött, amelyet ugyanazon a területen „virágkor” követhet (vö. például a XVIII. és a XIX. század orosz regényírását). Ugyanakkor a fordításról nem eleget hangzott el egyfelől az, hogy teljes értékű, sőt: szinte egyoldalúan *nemzeti* műfaj; szerepe szinte kizárólag a nemzeti irodalomtörténetekben és a nemzeti irodalomban lehet (s ráadásul lefordíthatatlan), másfelől a fordítás a recepciónak magasrendű változata, amely genetikusan érintkezés, tehát közvetlen, valóságos kapcsolat, ugyanakkor (a rendkívüli, protokolláris eseteket nem számítva, bár ezekre az elmúlt negyven esztendő bőségesen adott példát!) az anyanyelvi helyzettől, a poétikai tudatosságtól, a (világ)irodalmi hagyománnyal folytatott dialógustól meghatározott. Visszatérve a fordítók „félreértései”-nek problémakörére: nyilván nincsen tanulság nélkül ezek tanulmányozása, olykor fontoskodó kimutatása sem. De mindkét irodalom és irodalomtudomány (sőt: nyelvtudomány) számára sokkal lényegesebbnek tetszik a félreértések, félreolvasások *miértjének* és *mikéntjének* feltárása. Hiszen ha a recepciónak talán legizgalmasabb mozzanata az, ahogyan és amikor fölmerül az egyik irodalomban a recepció szándéka; amikor a nemzeti irodalmi konvenciókkal szemben egy írói csoport vagy mozgalom, vagy egy író elhatározza a fordítást, a másutt észlelt-megismert módszer asszimilálását, beillesztését egy másik (anyanyelvi) irodalmi mechanizmusba, vagy hozzáillesztését egy másik (anyanyelvi) irodalmi rendszerhez, akkor feltehetőleg a fordítások elemzések nem feltétlenül kell gyanakodnunk a fordító hiányos nyelvismeretére, a nyersfordítás tökéletlenségére, vagy az átültető figyelmetlenségére: lehetséges, hogy a befogadó irodalom felől érkező impulzusok, nemzeti irodalmi hagyomány igényelte nyelvhasználathoz alkalmazkodás az oka az eltéréseknek. A fordító akképpen igyekszik eleget tenni a fordítással szemben támasztott követelményeknek, hogy a másik irodalomban olvasott jelenségeket nem a másik irodalom vagy irodalomkritika kérdezőhorizontjából szemléli, hanem a sajátjából, hiszen a maga irodalma nyelvi-gondolati felkészültségének talaján állva szólaltatja meg a fordítandó alkotást. Természetesen nem tagadom, hogy vannak félreolvasások, nem egy esetben egy-egy szó vagy egy-egy (kulturális) információ hiányos ismerete az oka a tévedésnek; mindez azonban nem teheti kétségessé, hogy a recipiáló kiválasztása, döntése, majd a hazai irodalmi (nyelvi) kulturális hagyományokban való „benneállása” határozza meg a fordítás minéműségét. Egy-egy fordítás a hazai irodalom számára hagyományteremtőként élhet tovább; egy-egy költő idegen nyelvi megszólaltatása egyben költőtípus vagy annak legendája továbbéltetése a másik irodalmi rendszerben, és ezáltal módosítása a költőtípusnak és legendájának. Ebből a szempontból érdemes

volna újragondolni a szlovák–magyar kölcsönös fordítási irodalmat, s az eredmény nem pusztán a két irodalom „fejlődési sor”-ának interferenciájáról való megbízhatóbb tudás lenne, hanem a fordítók mint költők is más színben tűnhetnének föl, illetőleg költészetük újabb vonásokkal színesedne. Ennél azonban tovább mehetnénk: mert ha igaz, hogy például E. B. Lukáczról, Ján Smrekről vagy Valentin Beniákról mint költőről is többet tudunk, ha fordítói munkásságukat elemezzük: mit és mikor fordítottak, és fordításaikat összevetjük verseikkel; s ez az egymásra vonatkoztatás feltehetőleg az említett költők „poétai mezejéről” ad számos új információt, akkor a magyar irodalom kutatója számára sem lehet közömbös, hogy egy, a magyarsággal együtt élt-élő nép költői a klasszikussá kanonizálódott magyar irodalomból, a XX. századi magyar lírából mit és miért fordítottak. Azaz: a szlovák költők-fordítók (és kritikusok) képe a magyar irodalomról mennyiben más, mint a magyar irodalomtudományé; hol, miért tapintathatók ki az esetleges (értéket vagy a modalitás minősítését illető) eltérések. A sosem egészen érdektelen, bár az olykor leltározási módszerben kimerülő, „utóélet”-vizsgálat bibliográfiai tevékenység is, meg annál jóval több: annak az irodalomköziségnek folyamatként való érzékelése és értékelése, amely a nemzeti irodalmi önelvűséggel és önmagába zárttsággal szemben a nemzeti és a világirodalmi mozgások kölcsönös vonatkozásait, a nemzeti irodalomnak differenciálódását és egyben bekapcsolódását a világirodalomba (melynek természetesen messze nem ez az egyetlen módja!) figyeli. Egyben szakítás ez a romantikában megfogalmazódott és később abszolutizált „eredetiség”-eszménnyel is, meg azzal a gondolatkörrel, amelyben az időbeli elsőség különös értéket képvisel. A mű elszakítása a hagyománytól, vagy egy műnek, írónak leválasztása a nemzeti és a nemzeti irodalmi/kulturális előzményektől, hogy ezáltal eredetisége, elsőbbsége vagy legalábbis különlegessége legyen biztosítva, a művek, írói életművek rétegzettségét tagadja, s még a valóban újító mozzanatokra sem derülhetne fény, hiszen nem tetszene ki, mihez képest van szó újításról. Nemrég egy beszélgetésben figyelmeztetett Paul Ricoeur arra, hogy „ha [...] kizárólag az olvasat újdonságát hangsúlyoznánk, akkor megfeledeznénk történetének folytonosságáról. Így az a feledés történetévé lenne, mivel minden olvasat maga mögött hagyja az előzőeket.” Ugyanebben a beszélgetésben ezt olvassuk a *hagyományról*: működő örökség, „amely egyszerre meghaladja és megőrzi a régi olvasatokat.” Az értelmező feladata Ricoeur szerint ekképpen fogalmazható meg: „Olyan tágassá kell [...] alakítanunk emlékezetünket, hogy egységbe foglalhassa az újítást és a megőrzést.” (Az *Écoute* 1993/4, 92–100. alapján: Pannonhalmi Szemle 1994. II/2, 70–76.)

A fordítás problémaköréből kiindulva ekképpen lehetett szót ejteni a recepció általánosabb kérdéseiről, annak tudatában, hogy a szlovák–magyar összehasonlító irodalomkutatás több kedvező és jó néhány kevésbé kedvező körülmény közepette kell hogy továbbgondolja a maga létét. Az első ránézésre inkább kedvezőnek tetszhet, hogy közös kulturális/irodalmi hagyományokra reagált szinte a mai napig igen sok magyar és szlovák alkotó; a szlovák irodalom története nem írható meg a magyarországi kontextus számbavétele nélkül, Magyarország művelődéstörténete pedig 1918-ig magába foglalja a szlovák nép művelődéstörténetét. Ugyanakkor ebben a tényben rejlik az a jóval kevésbé kedvező körülmény is, hogy a romantikus és a pozitivisták kutatás olyan nem irodalmi/kulturális, hanem (napjaink politikai előítéleteket hagyományozott, olyan módszeres eljárásokat dolgozott ki (például irodalmi jelenségek filiációs, monogenetikus értelmezését), amelyek még napjainkban is akadályozzák az összehasonlító kutatásokat. A nemzeti irodalmi szempont, vagy Szűcs Jenő találó kifejezésével élve, a történelem

(tegyük hozzá: a közös történelem) „nemzeti látószöge” nem az esztétikai/irodalmi megfontolások szerint mérlegelt, nem helyezte a kapcsolatokat a hagyomány és jelenkor dialógusába, az olvasatok „újdonságá”-nak egyoldalú hangsúlyozása révén inkább a felejtést, mint a megőrzést, inkább a megszakítottságot, mint a megszakítottság és a folytatás kölcsönhatását hangsúlyozta. Ehhez járult az utolsó negyven esztendő „hatalmi diskurzus”-a, amely tévesnek vagy félreolvasatnak minősítette a kánontól, azaz a hol hazafiasnak, hol marxistának (ki)nevezett konvencionális szemlélettől eltérő értelmezéseket. Amikor Sziklay László 1962-ben megjelentetett *A szlovák irodalom története* című impozáns munkájában szerényen azt jelölte meg célkitűzésenként, hogy szinte nem is akart mást, mint egy másik nemzet fiaként egy más aspektusból végigkövetni kutatása tárgyának, a szlovák irodalomnak történetét, akkor ez a csöndesen megbúvó kijelentés (akarva-akaratlanul) kétségbe vonta, hogy létezik egyetlen, igaz olvasat; hiszen a magyar irodalomtörténeti hagyományok felől bemutatott szlovák irodalom természetesen nem lehet azonos a szlovák nemzeti konvenciók irodalmával. S hogy Sziklay László munkájában nagyobb teret szentelt a szlovák–magyar irodalmi/kulturális kapcsolatnak, mint tette azt (vagy tette volna) egy szlovák kutató, annak van egy nagyon prózai/egyszerű oka meg egy elméleti jelentőségű hozadéka. Az egyszerű/prózai ok az, hogy Sziklay László mindkét nyelvet és mindkét irodalmat részleteiben is jól ismerte, majd három évtizedes kutatás után tette le az olvasói asztalra (hozzáteszem: magyarul, tehát a magyar olvasók számára) mintegy nyolcszáz lapos könyvét. Saját kutatásait prezentálta, s ezek tanulságait beledolgozta monografikus vállalkozásába. Ezek szerint (ez az elméleti „hozadék”) a szlovák irodalom közép-európai kontextusában (ugyan ezt nem mondja ki a kötet, de a mai olvasó így értheti) a magyar tényezőnek számottevő a szerepe. Az együttélés hasonló kulturális reflexeket fejlesztett ki bizonyos korokban, a két- és többnyelvűség, a részvétel két vagy több kulturális életben bizonyos szlovák szerzők műveit *sajátossá*, az irodalomközi folyamatban jelentőssé emeli, jöllehet, talán a nemzeti irodalom történetében más miatt jelentős vagy kevésbé jelentős a szerepük. Továbbá: a szlovák és a magyar irodalom több irodalmi periódusban együtt haladt, például hasonló recepciós feltételeket és módokat építettek ki stb. Sziklay László szlovák irodalomtörténete a szlovák irodalom történetének az egyik lehetséges (magyar) olvasata, nem az egyetlen lehetséges olvasat, még csak nem is az egyetlen lehetséges magyar olvasat. Mindenképpen eltérés a kánontól, és egyáltalában nem a magyar irodalom jelentőségének túlnövesztése. (Igen jellemző, hogy 1962-től egy darabig igencsak föllendült a szlovák–magyar kapcsolattörténeti kutatás, nem utolsósorban Sziklay László jóvoltából: a szlovák és a magyar kutatók többkötetnyi „kapcsolattörténeti” anyagot tártak föl, régi folyóiratokból, könyvekből, kézirat- és levéltárakból.) A szlovák–magyar együttélés nyelvi következményeit pedig Gregor Ferencnek levéltári jellegű kutatásai alapján egyre tisztábban látjuk, és azok jóval sűrűbbek és jelentősebbek, mint azt eddig sejtettük. Ennek ellenére a *hatalmi diskurzus* válasza nem maradt el, Andrej Mráz kétségbe vonta a Sziklay által képviselt megközelítés és problémafelvetés jogosultságát. S ez az 1960-as években pontosan jelezte, hogy miféle esélyei voltak az „eltérő” olvasatoknak. Márpedig az irodalomtudomány egyre inkább kétségessé teszi a hatalmi beszéd „igazságtartalmá”-t, tudniillik, az egyetlen lehetséges igazság létét. Korántsincs arról szó, hogy a gátak felszakadnának, és bármely – mégoly tetszőleges – értelmezés előtt kinyílna a kapu; pontosabban szólva: aligha tarthat igényt az elfogadásra és a továbbgondolásra az a vélemény, miszerint ne lenne jobb és kevésbé jó, megbízhatóbb, továbbgondolhatóbb és kevésbé megbízható, kevésbé továbbgondolható vélemény, megállapí-

tás, szövegmagyarázat. Érdeemes meghallgatni (és talán még meg is szívlelni) Babits Mihálynak *Szellemtörténet* című tanulmányában hangoztatott figyelmeztetését (*Nyugat* 1931. II. 321–336.): „Mai irodalmunk tele babonákkal, jobban, mint akármely más koré; csak az »eredetiség«, »életesség« és »őszinteség« elszegényítő és hazug babonáit említem. Kilátni legalább e babonák korlátai közül, s szabad pillantást vetni más korok más babonáira, tudomány és irodalom számára egyformán jelentős okulás lehet, s új szabadsága a lélekzétvételnek.” Kulcsár Szabó Ernő pedig az ellen a nézet ellen tiltakozik, miszerint a szövegnek „az értelmező tulajdonít” jelentést. Szerinte nemcsak a poszt-strukturalizmus és a befogadás elmélete nem „hirdeti” ezt, hanem „*ebben* a formájában [...] többször mond ellent az irodalmi tapasztalatnak”. Kulcsár Szabó emígy summázza álláspontját: „a szövegnek nem *mi* tulajdonítunk, hanem az interakció *ad* jelentést, amelybe vele az adott hatástörténeti szituációban képesek vagyunk belebocsátkozni. A jelentés tehát sokkal inkább *keletkezik*, mintsem tulajdonítatik. Már csak azért is, mert minden mondás eleve valaki másnak van szánva, természete szerint az egyezsége jövést célozza – már a mondottság feltételrendszerében ott tartalmazva a másikat.”

Az idézeteknek remélhetőleg igen nagy jelentősége lesz az összehasonlító irodalomkutatás gyakorlatában. Egyrészt azért, hogy a nemzeties előítéletek, a dogmatikus szemlélet meghúzta „fővonalról” való elszakadás pompás segítséget kaphat a komparatiztikai szemlélettől, hiszen a tágabb kontextusban történő „szembesítő” vizsgálat rávilágíthat a nemzeti hipertrófiák irodalmon kívüli beállítottságára, s az irodalomköziség hálójába illesztett irodalmi alkotások, életművek a rokon, a hasonló és a gyökeresen más jelenségekhez mérve-viszonyítva helyezkednek majd el. Így nem az „eredetiség” lesz az értékelésnek vagy az elhelyezésnek (és persze nem a presztízsszempontokat érvényesíteni akaró „rangsorolásnak”) mércéje, hanem a hagyományt magába fogadva átminősítő „interakció”, a viszonyrendszerben való részvétel. Kiváltképpen szükség van erre a szemléletre a szlovák–magyar összehasonlító kutatásban, amelyben az összegyűjtött és hiányosan értékelt kapcsolattörténeti anyag ugyancsak igényelné a célszerűbb és a két irodalom érintkezéseit is a zonális összefüggések között szemlélő (módszeres) feldolgozást. Annál is inkább, mivel a magyar kutatásban egy darabig elsősorban a pozitív kapcsolatok feltárásán volt a hangsúly; s ez annyiban érthető, hogy szilárdan épített előítéletek falait kellett lebontani, továbbá: ezek az adatok nem voltak ismertek, vagy kevéssé voltak ismertek. A tendenciózus adatgyűjtés (minden adatgyűjtés lényegében az, bár jócskán adódhatnak különbségek), majd az erre az adatgyűjtésre épített feldolgozás jól érzékeltette az ilyen típusú, korántsem irodalmi (ugyanakkor elismerésre méltóan nemes szándéktól vezetett) előfeltevések ingatagságát, hiszen a kulturális közeledést demonstráló dolgozatok irodalmi adatai egy, irodalmilag/esztétikailag nem vagy kevéssé releváns tézist akartak igazolni. Még inkább zsácutcába vezetett a kapcsolatok tagadásának tétele, amely mindkét irodalmat jellegzetes ismertetőjeleitől fosztotta meg, nevezetesen a zonális meghatározottság bizonyos megkülönböztető vonásaitól. Mind a pozitív, mind a negatív előjelű előfeltevések túlzott jelentőséget tulajdonítottak a tényekké átminősített kapcsolattörténeti adatoknak, mivel a tények értelmezését magától értetődőnek vélték. Jóllehet, az értelmezés már az adatgyűjtésben, a válogatásban, az adatok hierarchizálásában is megmutatkozott. Más kérdés, hogy fontos összefüggéseket így is sejteni lehetett: például azt, hogy a szlovák–magyar együttélésnek messze ható nyelvi, irodalmi/kulturális következményei voltak/vannak. Az adatokból azonban nem mindig olvasható ki, hogy a kapcsolattörténeti jelentőségű érintkezésnek mi a helye és értéke (vagy helyi értéke) az irodalomközi folyamatban; és még az sem, hogy az

ilyen érintkezésnek mások lehetnek az egyik, mások a másik irodalomban a befogadás-lélektani előfeltételei, illetőleg az utóéletben realizálódó értékelése. Egyszóval, a kapcsolattörténetnek a magasabb fokúvá emelt összehasonlítási típusok alá rendelése éppen olyan módszertani elégtelenségre vall, mint a kapcsolattörténeti adatok abszolutizálása, s ezen keresztül egy újfajta autochtonitás bevezetése: szintén Sziklay László figyelmeztetett arra, hogy a pusztán a kétoldali kapcsolatokra szorító kutatás nem feltétlenül a szintézist (például a zonális-regionális együttes jellemzését) készíti elő, hanem – az esetek számottevő részében – szűk térbe szorítja az irodalomközi folyamatot, és nem teszi lehetővé a valódi arányok kijelölését. A szlovák irodalomtudomány egy időben azt hangsúlyozta, hogy a szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok kutatása csak akkor végezhető eredményesen, ha a cseh tényezőt is bekapcsoljuk a vizsgálatba. Nem vitás, hogy a szlovák irodalomfejlődés ismeretében egyes alkotókat, azok egyes korszakait szem előtt tartva jogosnak mutatkozhat az igény, kiváltképpen, ha a kettős irodalmiság, a kettős honosság tézisének komolyan vesszük (például a biblikus cseh nyelvet használó szlovák szerzők esetében). Csakhogy ennél jogosultabb a tágabb kontextus bevonása az elemzésbe: a régió/zóna kapcsolattípusainak rendszerezése mutathatja meg például, hogy a szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok különleges vagy jellegzetes képződményei-e a régió/zóna irodalomközi folyamatának, mint ahogy a kettős irodalmiság szlovák/magyar változata mennyiben tér el a régió/zóna más hasonló jelenségeitől (mint amilyen például a szlovén–német vagy a horvát–szerb kettős irodalmiság).

Az eddigiekből kitetszhetett, hogy a szlovák–magyar összehasonlító kutatás lényeges pontokon tér el a francia–magyar vagy akár az angol–olasz összehasonlító elemzésektől. Ennek – láttuk – az évezredek együttéléséből következő, itt nem részletezendő okai vannak. Ugyanez a tényező a kutatás ellen ható, az összehasonlító irodalomtudomány alkítúzéseit a nemzeti látószögű (eufemisztikusan szólva), szociologikus szemlélet alá rendelő veszélyek forrása is lehet. Ilyenkor az irodalom (illetőleg a kapcsolattörténet) egy rokonszenves vagy nagyon kevésbé rokonszenves, de semmiképpen sem esztétikai/irodalmi fogantatású tézis igazolására van kárhóztatva, igen jellemző módon a pozitívizmus által előnyben részesített részdiszciplínákat felhasználva: ilyen a tematológia vagy a hatáskutatás (forrásvizsgálat), de ilyen lehet az imagológia, amelynek indokoltságot adhat, hogy a szlovák irodalom néhány képviselője felfedezte a „veszélyeztetett” Dél-Szlovákiát, és nemzetmentő igyekezetében visszanyúlt a korábbi epikai konvenciókhoz, beleértve az olyan régi sztereotípiák felújítását, mint az „elfajzottság” vagy a megrontó idegenek stb. cselekményes megjelenítése. Amennyiben egy összehasonlító narratológia módszerével nyúlunk a „szlovák Dél” életéről szóló regényekhez, elemzésünk már csak azért is történetibb lehet, hogy a „valóságábrázolás” igényével jelentkező esztétika hagyományába kapcsoljuk be egyfelől, másfelől korántsem szlovák jellegzetességként szólunk róla, hanem a *Heimatkunst* (mozgalom és regényirodalom) alapfogalmainak, „ideológiájának” újabb közép-európai változatát érzékeljük, amelyben a nyelvi érdekességek (például a magyar nyelvi sajátosságok, magyar tárgyi világ) idézetszerű asszimilálása a regénybe az allegorizálást, helyenként a szűkebb értelemben vett nemzetivé színezett mitológiát van hivatva demonstrálni. Nyilvánvaló, hogy a nép- és nemzetpszichológiai módszerrel megközelíthető, regényekből kiolvasható nép- és nemzetkép (a saját népe és az időnként démonikussá növesztett másik népe) tárgya lehet irodalomszociológiai, „tárgytörténeti” (Stoffgeschichte), nyelvészeti, lélektani stb. kutatásoknak; önmagában azonban az összehasonlító irodalomtudomány nemigen tud vele mit kezdeni, hiszen ekkor az irodalmi komponensek nem egy iro-

dalmi struktúra építőköveiként érdekesek, hanem nyelvészeti vagy etnográfiai (esetleg etnológiai), jobb esetben kulturális antropológiai tényezőként. Természetszerűleg nem lehet (és nem is lenne helyes) mindig teljesen kizárni az összehasonlító irodalomkutatásból a rokon vagy egyszerűen más diszciplínákat, hiszen amiként az irodalmi művek is lehetnek a történész számára történeti dokumentumok, a rokon vagy más diszciplínák „adatai”-val is dolgozhat érvelésének, „levezetése”-nek stb. kiegészítése érdekében az irodalomkutató. A tematológia akkor válik célszerűvé és önmagánál többet mondóvá, ha az elemző a motívum vagy tárgy életútját a mindinkább változó kérdezőhorizontok felől vizsgálja, és azt igyekszik megválaszolni, miként reagál az újabb változat a régre, mennyiben viszi tovább, parodizálja, semmisíti meg (vagy akarja megsemmisíteni) olyképpen, hogy magába fogadja, magába rejti, igyekszik az előző változatról elterelni a figyelmet, vagy éppen ellenkezőleg, a továbbgondolást manifesztálja. A nemzeti mítoszok (régiónkban/zónánkban) a történettudomány és az irodalom közös alkotásai, ezeknek a mítoszoknak fogalomrendszere erősen irodalmi ihletésű, többnyire a XVIII. század végétől kezdve kap újabb vonásokat, s telítődik agresszív elemekkel. A fenyegetettség, az elfajzás, a nemzeti bűnök és a büntetés mellé párosulhat a város- és polgárosultság-ellenesség, és általában a nemzeti paradigma kizárólagossá tétele, s mindenek árnyékában a Jó és a Rossz, Černibog és Belibog, Hadúr és Armány örök küzdelmévé egyszerűsített őstörténet és átvitt értelemben: nemzeti történet. Az ideológiatörténetnek kötelessége feltárni az irodalmi alkotásokban körvonalazódó nemzeti képzeteket, ám az összehasonlító irodalomkutatást nem ideologikumként, hanem műszervező tényezőként érdekli, és ezeket a tényezőket helyezi be abba az irodalomközi folyamatba, amelyben megfeleléseit, párhuzamait, ellentettjeit egyként föllelhetjük; a nemzeti és a szomszédos (illetőleg a régióba-zónába tartozó) irodalmak egymást értelmező tendenciáin mérhetjük le azok korszerűségét, korszerűtlenségét, időszerűségét, időszerűtlenségét, „irodalmisság”-át és így tovább. A sztereotípiákban, a nemzeti látószögű ideologikumban is feltárható a „kulturális emlékezet”, olykor az epigonjelleg is (az epigonság az intertextualitásnak nem rendhagyó, ám sajátos, „negatív” esete), az irodalmi alkotásokban helyet kapó nemzeti paradigmák elemzése jócskán mutathat ki rejtett és alig rejtett idézeteket, tárhat föl éppen azzal a nemzeti irodalommal párhuzamot, olykor „kölcsonhatást” is, amelynek ellenében igyekszik körvonalazni a maga pozícióját. S azáltal, hogy az előbb említett tematikájú alkotásokat egy tágabb (regionális vagy világirodalmi) kontextusban világítjuk át, nemzeti irodalmi szerepük is jobban lesz látható, hiszen kitetszhet, mi az az anyanyelvi-nemzeti, mi az az egyetemesebb előzmény, amelyre reagálnak, amelyet tematizálnak. Ily módon az összehasonlító irodalomkutatást még akkor sem elsősorban az önmagába zárt (?) műalkotás érdekli, ha egyetlen műalkotásnak keresi a helyét az irodalomközi folyamatban, hanem a mű (akár egy vers) bemutatása révén érzékelteti az irodalmi/kulturális emlékezetet; nem egyszerűen az előzményeket (mint a régebbi bon mot tartja: egyetlen mű sem *oka* a másiknak), hanem azt igyekszik föllelni, hogy az egyik mű milyen hagyományhoz kapcsolódik, vagy melyiket tagadja, illetőleg azt, hogy egy mű miképpen teremti meg a maga előtörténetét. Továbbá azt: hogyan rendeződik át egy műben, egy írói életműben, vagy egy mű, egy írói életmű által a nemzeti és/vagy a világirodalom. Az összehasonlító irodalomkutatás ennek feltárására vállalkozik, korántsem azért, hogy kiiktasson műveket, írói életműveket a köztudatból (vagy az irodalomtörténetből), hiszen ezt amúgy sem tudná megtenni. Az irodalomtudomány, így az összehasonlító irodalomtudomány sem az irodalomtudósi, -történeti, kritikusai önkény és elszánás szerint mi-

nósit, hanem szintén részese a hagyománynak, az irodalmi folyamatnak és rendszernek, szüntelen reagál az irodalom változásaira. Aligha mellékes az a tény, hogy például a szlovák szürrealisták és az orosz formalista iskolát a szlovák tudományban népszerűsítő Mikuláš Bakoš egymásra találtak, mint ahogy az 1970-es magyar próza fordulat is rálelt a maga kritikusaire, akik jórészt ettől a prózától ihletve alakították ki a maguk kritikus beszédmódját. S bár az irodalomtörténet jócskán tud beszámolni a Stendhaléhoz hasonló esetekről (hogy ti. saját kora nem fogja föl jelentőségét, s csak amikor már „felkészült” az irodalmi közvélemény Stendhal műveinek befogadására, akkor lehetett eredményessé az irodalomtudósi felfedező munka, például Hyppolyte Taine-é), élő irodalomnak és a múlttal foglalkozó irodalomtörténetnek, -tudománynak sokkal szorosabb a kapcsolata, mint az az első pillantásra látszik. Hiszen éppen az újabb irodalmi mozgalmak, jelenségek fényénél mutatkozhat meg egy korábbi jelenség „újszerűsége”, az újabb irodalmi mozgalmak eredményesebb értékeléséhez-minősítéséhez szükséges módszerek segítségével régebbi folyamatokat, szerzőket is újszerűbben lehet értelmezni. S ha az előbb (most már aligha tagadhatjuk: Borges intencióit követve) azt a megállapítást kockáztattam meg, hogy egy irodalmi alkotás nemcsak idézetekkel utalhat megelőző „művekre”, tendenciákra, hanem kijelölheti-sugallhatja azoknak az előszövegeknek a körét, amelyeket feldolgozott, amelyekre reagált, amelyeket értelmezett (jóllehet, a pozitivisták módszere szerinti, adatszerűen kimutatható érintkezésről nincs szó), akkor ezt belátva az irodalomkutató, a kritikus jelentős segítséget kap az irodalomtól. Ugyanis a régebbi szövegek olyan vonásai kerülnek új megvilágításba, amelyek a konvencionális aspektusból nem voltak megfigyelhetők, s ezáltal az irodalomkutató kiszabadíthatja az irodalom jelenségeit, a műveket és az írókat a megszokás fogságából.

Éppen a szlovák-magyar összehasonlító irodalomkutatásról beszélve nem árt erőteljesen hangsúlyozni a túlideologizáltság konvencióinak gátló voltát, s ugyancsak nem árt megemlékezni a hasznosságelvű jószándékok korszerűtlenségéről sem (még akkor sem, ha ezekből jóval kevesebb kár származott, mint az elzárkózásból, az ellenségeskedő dolgozatokból). A szlovák-magyar kapcsolattörténeti konferenciák szép hagyományt alakítottak ki, s bár a hagyományosabb kapcsolattörténeti előadások-írások mindig is többségben voltak, nem hiányoztak az elméleti(bb) jellegű megnyilatkozások sem, bár ezek egy része indokolatlan szerénységgel pusztán a szlovák-magyar kapcsolatok „elvi-módszertani” problémáit tárgyalta (miközben nem tisztázódott, hogy például a magyar-szerb, a magyar-horvát vagy akár a magyar-cseh kapcsolattörténet „elvi-módszertani” problémáiban mi a hozzá képest új, mi az eltérő, mi a vele hasonló vagy mi az azonos). Nyilván szükséges a szlovák-magyar kapcsolattörténet intenzív művelése (hiszen az adatok jó része feltáratlan, főleg a régebbi korszakokat tekintve remélhető még sok újdonság fölbukkanása), ugyancsak szükséges a szlovák-magyar összehasonlító elemzések folytatása (hiszen ezen a téren is nagy az elmaradás), de nem halasztható annak tudatosítása, hogy a komparatiztika megújulási törekvéseinek át kell hatnia a szlovák-magyar összehasonlító irodalomkutatást is, hiszen nélküle csak a megszokott kutatási vágányok épülhetnek tovább, a nagy befektetéshez képest viszonylag csekély eredménnyel. Dionýz Durišin könyvsorozata nemcsak terminológiai megújulást célzott meg, hanem a regionális kutatások előtt is új távlatot nyitott, és a világirodalom fogalmi értelmezéséhez is új szempontokat hozott. A magyar irodalomelmélet viszont a francia, a német és az amerikai irodalomtudományos tendenciák ismertetése révén újjászerveződött, és a legjobb úton van ahhoz, hogy kiépítse a maga rendszereit. A többes szám azért indokolt, mert szerencsére megosztott a magyar irodalomelmélet.

Elsősorban a *Helikon Világirodalmi Figyelő* tematikus számai jelzik az érdeklődés irányait, de a különböző nézeteknek-vitáknak helyet biztosít a *Literatura*, a *Jelenkor* (itt főleg a Derridával és Rortyval kapcsolatos ismertetések-elmélkedések jelennek meg), a *Magyar Filozófiai Szemle*, az *Athenaeum*, a *Hiány*, de az *Alföldben* és a *Tiszatájban* közreadott elemzések, értelmezések is az irodalomelméleti tájékozódás sokszínűségét dokumentálják; másutt, a *Pompejiben*, a *Gondolat-Jelben*, a *Nappali Házban* is érezhető a szerkesztői igyekezet: egymással versenyezve akarnak különféle szerzők olykor (kissé sietve) megnyilatkozni, igazolni korszerűségüket. Ez a mohó igyekezet nem minden esetben tanúskodik végiggondolt és valóban feldolgozott tudásról; s amennyi előnye van annak, hogy az európai-amerikai – legújabb – irányzatok asszimilálása állandóan napirenden van, az egymás ellenében kialakított, olykor kizárólagosságra töre nézetek egymásnak üzengetése, burkolt vagy nyílt „harca” nem feltétlenül szolgálja a Kulcsár Szabótól oly szívesen idézett „gadameri” magatartásnak és stílusnak, a „jóakarát hermeneutikájá”-nak meghonosodását. A másik fölvethető probléma, hogy mindez a törekvés nemigen van tekintettel egy komparatív megközelítés (vagy akár egy zonális elemzés) lehetőségére, a korábbi nemzedékek (és a történészek egy része) közép-európai, kelet-közép-európai elkötelezettsége inkább peremjelensége a mai magyar irodalmi/kulturális közéletnek (és ha irodalomról van szó, inkább írók szorgalmazzák erőteljesebb jelenlétét: Mészöly Miklós, Esterházy Péter, Sándor Iván...), mint „vezér”-gondolata. A szlovák komparatiztikát még ennyire sem foglalkoztatja jelenleg a „közép-európaiság” irodalmi/irodalomtörténeti megalapozottsága, és ezen keresztül a hagyományos irodalomközi együttesektől (mint amilyen például a szláv nyelvű irodalmak igencsak heterogén együttese!) eltérő szempont szerint értelmezhető zóna tételezése. Így a magyar „Monarchia”-kutatásoknak a szlovák irodalmi komparatiztikával való találkozásátálalkoztatására jelenleg igen csekély az esély; amennyiben a szlovák irodalomtudományban és az összehasonlító irodalomtudományban fölmerül az igény a magyar tényező megismerésére, az vagy a régi (tehát a XVIII. század közepe előtti) irodalom megnyugtatóbb besorolására, a nem szlovák nyelvű, de a mai Szlovákia területén működő alkotók tudatának meghatározására szorítkozik, vagy a kapcsolattörténetre, idesorolva olyan „tipológiai”-nak nevezett analógiákat, amelyek kapcsolattörténeti alapozásúak.

A jelenlegi helyzetet jellemzi, hogy sem Sziklay László, sem Rudolf Chmel monografikus vállalkozásainak nem született meg a folytatása, jóllehet, Magyarországon működnek szlovákisták, Szlovákiában pedig hungarológusok. Ez nem lenne nagyon nagy baj akkor, ha a szlovák–magyar komparatiztika tevékenységét a zonális kutatások határoznák meg, sőt: számottevő előny származhatna abból, ha a szlovák–magyar viszonylatokat az irodalomközi együttesek és folyamatok perspektívája szerint minősítenék-elemeznek-értelmeznék a kutatók. Az utóbbi esztendőknben azonban nemigen írtak efféle – pedig szerfölött szükséges – tanulmányokat. A magyar szlavisztika, illetőleg a szlovák hungarológia érdeklődése nem ilyen irányban alakult, s ha korábban a mélyebben át- és megélt formalista és strukturalista hagyományok miatt a szlovák komparatiztika volt elméletibb (és talán az elvontabb elmélet szintjén megalapozottabb) diszciplína, az utóbbi időben mintha a magyar irodalomelmélet kivirágzása inkább ösztönözte volna a magyar komparatiztikát tevékenységében az önreflexióra, talán az irányváltásra is, mindenesetre a empirikus és a konstruktivista, a dekonstruktivista és a befogadáselméleti irányzatokban való elmélyedésre, az új lélektani és nyelv-bölcséleti „iskolák” gondolatvilágának feldolgozására, és mindezen keresztül főleg az 1970-es esztendőkkal indítható legújabb magyar irodalmi korszak értelmezésére. Még-

hozzá olyképpen, hogy a világirodalmi kontextus, a világirodalmi „viszonyítás” nézőpontja szerint a múlt és a jelen egymásba érő, egymást kiteljesítő folyamatai kerülnek az értelmezések centrumába. Ennek következtében kezd szétesni az a kényszerített irodalmi közmegegyezés, amely a mimetikus és „közzszolgálati” irodalomnak tulajdonított elsőbbséget, és nem feltétlenül dicséretileg emlékezik meg jó néhány irodalomkutató a XX. századi magyar irodalom recepciós válogatási szempontjairól. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy átrendeződik (nem az irodalmi „fővonal”, mert ilyen nem létezik) az a szempontrendszer, amely a hagyomány és a jelenkor dialógusához erőteljesebben vagy kevésbé erőteljesen hozzájáruló írókat-költőket értékeli. Ez a fajta irodalmi önvizsgálat összhangban látszik lenni a realistább (irodalom)történeti önszemlélettel, és előtérbe állítja azokat az alkotókat, akik az egyén és a világ, a nyelvbe vetett bizalom és a nyelvi elbizonytalanodás kérdésköréről többet és megszenvedettebbet voltak képesek mondani. A szlovák irodalom- és történettudományban is érzékelhető már az igyekezet, hogy a nemzeti konvencióktól el kellene szakadni, és mű meg értelmezője „kapcsolatá”-ban más, biztonságosabbnak tetsző alapokra kellene helyezkedni. Jóllehet, már Nezval felrótta a cseh irodalom évszázadainak (benne a biblikus cseh nyelven alkotó szlovák íróknak is) a nem esztétikai szándékú-hatású didakszist, csak az utóbbi időben vált lehetségessé, hogy a nemzeti irodalom kiemelkedő képviselőinek nem mindig korszerű irodalmi nézeteit egy-egy kutató átvilágítsa. A kapcsolattörténet legalább annyit és akkor segíthetne, ha egy másik irodalom (vagy irodalmi jelenség) bevonásával szélesebb „poétai mezőn” történhetne az elemzés. Dionýz Ďurišinnak a sajátos irodalomközi együttesekről szóló köteteiből is sajnálatosan hiányzik több olyan tanulmány, amely a szlovák irodalom kelet-közép-európai helyéről szólna. Ilyen értekezések egyrészt a szlovák irodalom felejtett vagy felejteti akart vonásaira mutatnának rá (Sziklay László dolgozataiban erre tett kísérletet), másrészt hozzájárulhatnának olyan mai szlovák irodalmi mozgások felismeréséhez, amelyek segítségével egy múltbeli átrendezés, újragondolás szükségessége tetszhetne ki. Jóllehet, alábbi példám epizodikus jellegűnek minősíthető, mégis a két irodalmi gondolkodás meghatározóan lényeges elemének vélem azt a törekvést, hogy keveset olvasott, viszont az írók-irodalmárok egy csoportja által magasabbra értékelt, és a leginkább nyelvi okok miatt kevésbé hozzáférhető alkotásokat (és nemcsak regényeket) modern „hangszerelésben”, mai nyelven újrírjanak, korszerűsítsenek. A magyar irodalomból jól ismertek Móricz Zsigmond modernizálási törekvései például Kemény Zsigmond regényeinek „olvashatóbbá” tételére, a szlovák irodalomból például Ján Hollý verseinek, Jozef Ignác Bajza regényének mai szlovák nyelvre történt „lefordítását” vállalták mai szerzők. Más kérdés, hogy a nyelvi köntös abszolútizálása, nyelvnek és műegésznek egymástól való elszakítása eredményezhet ugyan érdekes próbálkozást, valójában eleve kudarcra van ítélve, hiszen éppen a művek strukturális egységét, a műegész nyelvi megalkotottságát nem veszi tudomásul. Ellenben, az inkább írók (kevésbé az olvasók) részéről tapasztalt igény a hagyomány-értelmezés változó voltára enged következtetni, és ebből a szempontból rokonnak tetszik az afféle (és kiadói szempontból általában sikeres) vállalkozásokkal, amelyekkel a világirodalom története ugyancsak telítve van: a *Don Quijote*, a *Robinson*, a *Gulliver utazásai* ifjúsági regénnyé átköltése indítékában és célzatában hasonló jellegűnek tetszik. Így említett nemzeti irodalmi kísérleteink is megérdemlik, hogy szervezesebben illesszük történeti keretünkbe. A pozitívista, késő pozitívista, illetőleg a marxista irodalomtörténeti periódusban is föltámadt a vágy a szuverénebb hagyományértelmezésre, az irodalmi és ezzel összefüggésben a kiadói-átlagolvasói kánon lazítására. Annál is

inkább, mert az „élő irodalom” is szűknek érezte a konvenciók által kijelölt irodalmi területet, s a nemzeti irodalom múltjában olyan szerzőket és műtípusokat keresett, amelyek nem illeszkedtek be a kánonba (Móricz Zsigmond ekképpen fedezte föl Tolnai Lajost, Németh László pedig a maga irodalomesztétikai és nemzetképet illető megfontolásai felől javasolta a magyar irodalom történetének újírását); s ha protokolláris elismertségük megvolt is (hiszen Kemény Zsigmondról vagy Ján Hollýról mindig nagyrabecsüléssel szólt az irodalomtörténet), az általuk képviselt szellemiség vagy akár verstani szemlélet számos ok miatt nem teremthette meg a maga méltó utókorát. Sokkal inkább a nemzeti történelemmel kapcsolatos (szépirodalmi művekben megjelenő) nézeteik visszhangoztak, mint például műfaji újításaik. Az „élő irodalom” tehát a konvenciókkal, a kánonnal szembeszegülve kereste a maga elődeit, azt a nemzeti hagyományt, amelyet újrafogalmazhat, amelynek mentén továbbgondolhatja a XIX. századi kezdeményezéseket. Ennek következtében talán az irodalomtörténetet is arra készítheti, hogy megkezdje az „átértékelés”, az új szempontú megközelítés munkáját. Az irodalom felől érkező impulzusok ebben az esetben csak részsikereket könyvelhettek el, például Féja Géza erősen vitatható és irodalmon kívüli nézőpontból felrajzolt irodalomtörténete a Németh László–Móricz Zsigmond törte csapáson haladt (Keményt és Tolnait illetőleg); viszont a szlovák irodalomban és irodalomtörténetben az „átírások”, a modernizálások ugyan váltottak ki vitát, de nem eredményezték az újragondolást. Ennek talán az is volt az oka, hogy az élő irodalom ezúttal nem alkotásokkal, hanem szinte iskolás értelmezésekkel kezdeményezett; az irodalmi értékelés újszerűségére nem ösztönzött azáltal, hogy az eredeti mű eredeti alakjának teljes értékű irodalmiságában kételkedett, és egy „javított”, „korszerűsített” változat modernsége mellett tanúskodott. A hagyomány és az élő irodalom hatásos dialógusa nem feltétlenül ilyen nyilvánvalóan közvetlen érintkezésben manifesztálódik. Az élő irodalom inkább módszertani megújulásra ösztönöz, műtípusok újrafelfedezését készítheti elő, vagy régi alkotások észre nem vett vonásaira irányíthatja a figyelmet. Mindazonáltal az olyan jelenségek, amelyekről följebb emlékeztem meg, vagy az archaizálás, az ossziáni jellegű rejtőzködés, a régi irodalmi emlékek „hamisítása”, mind-mind olyan tényezők, amelyek a(z irodalmi) múlt valamilyen szempontú át-újírását célozzák, a(z irodalomtörténeti) kutatások hiányára-hézagaira mutatnak rá. Kiváltképpen a szlovák–magyar komparatiztika számára hálás terület például a kuruc költészet szlovák–magyar misztifikálása (Thaly Kálmán–Matunák Mihály), vagy akár a nemesi-kisvárosi-diák költészet, általában a közösségi költészet folklorisztikai hitelességű költészetként való értékelése, minősítése, és ilyen módon a nemzeti legendáriumba való beillesztése. Ismét a *kulturális emlékezethez* jutottunk el, a jelenkor értelmezte és ennek az értelmezésnek révén szüntelen átíródo hagyományváltozathoz, de amely értelmezés többnyire irodalmi fogantatású. A komparatiztika megkísérelheti a választ abban a tekintetben is, hogy mikor merül föl erőteljesebben a paradigmaváltás igénye, mikor lesz, szavakban legalábbis, a konzervatívabb szemléletről tanúskodó „hagyományőrzés” a vezérelv. Ezúttal azt lehetne hangsúlyozni, hogy a múlt alkotásai nem teljesen védtelenek, hiszen a múlt alkotásaira reagáló irodalom az, amely igényli ennek a reagálásnak tudomásulvételét, illetőleg a múltnak a jelen felől történő értelmezését. Ugyanakkor az irodalomtörténetté alakult írói életművek, műalkotások sora mintegy előkészíti a következő életműveket: jelen és múlt állandó kölcsönhatása az, amely az irodalom történetének kontinuitásában és diszkontinuitásában alakító szerepet tölt be. Nyilvánvaló számomra, hogy ez a dialógus, ez a kölcsönhatás nem szűkíthető le a nemzeti irodalomra, mind a regionális iro-

dalomközi együttesek, mind a világirodalom mozgásai, akciói nélkül nem képzelhető el az irodalom, az írói életmű. Tételéből nem következik a nemzeti irodalom elemzésének, a nemzeti irodalom története jogosultságának tagadása. Pusztán a kontextusba helyezés az, amelynek fontosságára szeretném felhívni a figyelmet.

A szlovák–magyar komparatiztika is, mint az összehasonlító irodalomtudomány általában, remélhetőleg fordulat előtt áll. Az az inkább kényelmes, mint pontos megállapítás, miszerint az összehasonlító irodalomtudománynak nincsen szüksége önálló metodológiára, pótolja az irodalomtudományos metodológia (de vajon melyik?), aligha tartható tovább. Újabban több oldalról kísérleteznek ennek a metodológiának megteremtésével, nem is eredménytelenül. Az egyik legutóbbi, Peter V. Zimáé, amely a szövegsciológia, az ideológiakritika mellett a szemiotikai és az intertextuális nézőpontokat is bevonja a maga módszertani alapvetésébe, és a komparatiztikát eleve dialogikus tudományként igyekszik elfogadtatni, olyannak, amely feltárva az egyes elméleti iskolák történeti-ideológiai-nemzeti-nyelvi alapjait, szociolektusainak forrásait, átlátva azok fejlődés- és hatástörténetét, alkalmasnak bizonyulhat az elméleti-irodalomtudományos iskolák között a közvetítésre. A szlovák és a magyar komparatiztika történetéből kitűnően látható, miféle „iskolák” és tudományos-irodalmi irányzatok játszottak szerepet szerveződésében, és a hatalmi diskurzus évadában hol mutatkozhatott esély a kitörésre. Ilyen módon a tudománytörténeti egybevetés sincs tanulság nélkül, ám a legújabb irodalom és az erre az irodalomra reagáló kritika is jelezheti: miféle dialógusba kezdtek a szlovák és a magyar irodalom, irodalomtudomány képviselői a múlttal, amely egyszerre nemzeti és közös (még ha jó néhányan erről nem vesznek is tudomást). Közös például az együttélésből fakadó kulturális átszövődések okán, a közép-európai kulturális szöveget tekintve, a szomszédság és a mindkét országban jelenlévő nemzetiségi irodalom folyamánként. A komparatiztika világszerte érezhető újragondolása talán a szlovák–magyar összehasonlító irodalomkutatásra is jó hatással lesz, magyar részről a Sziklay László kezdeményezte és művelte diszciplína feltehetőleg saját múltjával is dialogizálni fog, mint ahogy a Dionýz Ďurišín alapozta szlovák diszciplína is várhatóan erőteljesebben visszhangzik majd a jövőben.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Ami összehasonlítható és ami nem. Tanulmányok. Szerk.: Balogh Magdolna és Berkes Tamás. Békéscsaba, 1989.
- Chmel, Rudolf: Két irodalom kapcsolatai. Tanulmányok a szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Bratislava, 1980.
- Ugyanő: Literatúra v kontaktoch. Štúdie o slovensko-maďarských literárnych vzťahoch. Bratislava, 1972.
- Dejiny a literatúra v kontaktoch. Zostavila a redakčne pripravila: Eva Tkáčiková. [Bratislava, 1989.]
- Ďurišín Dionýz: Čo je svetová literatúra? Bratislava, 1992.
- Ugyanő és kollektíva: Osobitné medziliterárne spoločenstvá. I–V. Bratislava, 1987–1992.
- Fried István: Úloha almanachov vo východoeurópskych literatúrach v období národného obrodenia. Literárny archív, 1970., 418–423.
- Ugyanő: Problémy maďarské literárnevedné slavistiky. Slavia, 1977., 308–314.

- Ugyanő*: Výsledky a úlohy výskumu slovensko-maďarských literárnych vzťahov. Slovenská literatúra, 1979., 186–193.
- Ugyanő*: Eredmények és feladatok a szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok kutatásának történetében. Irodalmi Szemle, 1980., 1: 70–75.
- Ugyanő*: Jegyzetek a kapcsolatformákról. In: A komparatisztika kézikönyve. Szerk.: Fried István. Szeged, 1987., 75–92.
- Ugyanő*: Ütemeltolódás, felgyorsult fejlődés és az irodalmi folyamat néhány kérdése. Filológiai Közlöny, 1992., 152–158.
- Fried István–Sziklay László*: Szlovák–magyar kapcsolattörténeti szimpózium Mátrafüreden. Helikon Világirodalmi Figyelő, 1975., 87–103.
- Kulcsár-Szabó Ernő*: Az új kritika dilemmái. Az irodalomértés helyzete az ezredvégen. Budapest, 1994.
- Sziklay László*: Szomszédainkról. A kelet-európai irodalom kérdései. Budapest, 1974.
- Ugyanő*: Visszhangok. Tanulmányok, elemzések, értékelések. Bratislava, 1977.
- Tanulmányok a csehszlovák–magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Szerk.: Zuzana Adamová, Karol Rosenbaum, Sziklay László. Budapest, 1965.
- Tradície a literárne vzťahy. Ved. red.: Mikuláš Bakoš. Bratislava, 1972.
- Zima, Peter V.*: Textsoziologie. Stuttgart, 1980.
- Ugyanő*: Komparatistik. Einführung in die Vergleichende Literaturwissenschaft. Tübingen, 1992.